

KONRAD KOŚNIK

Doktorant na Wydziale Psychologii i Kognitywistyki UAM, opiekun pomocniczy Koła Naukowego Psychologii Religii UAM, prowadzący badania z pogranicza psychologii i nauk historycznych. Zainteresowania badawcze: historia polskiej myśli psychologicznej, indygeniczna psychologia Słowian, polska tożsamość narodowa. Współautor (wraz z A. Pankallą) książki *Indygeniczna psychologia Słowian. Wprowadzenie do realnej nauki o duszy* (wyd. Kraków 2018) oraz wielu artykułów na temat psychologii Słowian (m.in. „Religion as an invaluable source of psychological knowledge: Indigenous Slavic psychology of religion”, *Journal of Theoretical and Philosophical Psychology* 38(3), 154-164).

1. *Jaki jest cel badań nad religią pogańskich Słowian? Czy możliwa jest rekonstrukcja historii (ewolucji) samej religii?*

Dla większości badaczy podstawowym celem jest zapewne cel subiektywny, czyli zaspokojenie związanej z pasją badawczą ciekawości na temat przedmiotu swoich dociekań. Spoglądając jednak na tę kwestię z perspektywy jej znaczenia dla szerszej społeczności, trzeba by stwierdzić, iż celem tym jest odkrywanie korzeni współczesnych ludów słowiańskich. Tego, jacy są dzisiejsi Słowianie, jak się zachowują, jak myślą, jak patrzą na świat, nie da się wyjaśnić wyłącznie poprzez odwołanie się do późniejszych, chrześcijańskich i post-chrześcijańskich wzorców kulturowych. Rdzeń słowiańskiego „charakteru etnicznego” rozumianego jako analogia do pojęcia charakteru narodowego znajduje swoje źródło zdecydowanie

w czasach przedchrześcijańskich. Kluczowym elementem kształtującym ów charakter jest natomiast religia, czyli podstawowy czynnik kulturotwórczy. Badania nad religią pogańskich Słowian mogą być zatem rozumiane jako badania nad słowiańską tożsamością rozpoczynającą na przestrzeni dziejów od niejasnego początku i pojawienia się „pierwszego Słowianina” aż do czasów współczesnych i dalej, ku przyszłości i schyłkowi epoki „ostatniego Słowianina”.

W nauce teoretycznie wszystko jest możliwe – pytanie tylko, jak wygląda praktyka. A praktyka uzależniona jest od zakresu dostępnych danych oraz wykorzystywanej metodologii badawczej. Ograniczenia zasobu źródłowego sprawiają, iż trudno jest dokonywać szczegółowych rozróżnień przestrzennych między poszczególnymi plemionami słowiańskimi ze względu na odmienność ich wierzeń, w związku z czym częstym zabiegiem jest uogólnianie wysnutych wniosków na całą Słowiańszczyznę. Rekonstrukcja ewolucji religii, czyli jej zróżnicowania czasowego, wydaje się jeszcze trudniejsza niż analiza zróżnicowania przestrzennego, w związku z czym przy obecnym stanie nauki odpowiedź byłaby raczej sceptyczna. Niemniej jednak sytuacja może się w przyszłości zmienić. O ile mało prawdopodobne jest odkrycie nowych, nieznanych dotąd źródeł obfitujących w przełomowe informacje, o tyle może rozwinąć się metodologia wykorzystująca nowe technologie. Patrząc na tę kwestię bardzo futurystycznie, można przewidywać, iż pojawią się kiedyś na przykład precyzyjne symulacje komputerowe umożliwiające analizę zmienności treści kulturowych w czasie, a w konsekwencji probabilistyczne uzupełnianie luk w wiedzy na temat religii Słowian.

2. *Jedna czy wiele religii/mitologii Słowian?*

Zasadniczo obie opcje można uznać za poprawne w zależności od tego, jaki jest cel konkretnej analizy badawczej. Odwołajmy się do analogicznego przykładu: jeden katolicyzm czy wiele „katolicyzmów”?

W założeniu Kościół katolicki jest pojedynczy i jednolity, jednakże istnieją znaczne różnice w praktykach religijnych chociażby pomiędzy Polakami (słowiańskie pozostałości obrzędowe) a Niemcami (wpływ protestantyzmu), nie wspominając już o grekokatolikach. Jeśli więc skupimy się na kwestiach dogmatycznych czy teologii „wysokiej”, a zatem na tym, co wspólne dla wszystkich wspólnot katolickich, będziemy mówić o jednym katolicyzmie. Gdy natomiast zwrócimy uwagę na wewnętrzną różnorodność, będziemy badać katolicyzm w Polsce, katolicyzm w Niemczech itd. Tę samą zasadę można przystawić do religii Słowian. Jeśli poszukujemy „rdzenia” słowiańskich wierzeń, czyli treści wspólnych dla wszystkich lub przynajmniej większości plemion słowiańskich, jest to wówczas jedna religia Słowian. Gdy natomiast dokonujemy podziału np. na Słowian zachodnich, wschodnich i południowych lub połabskich, nowogrodzkich itp. – wtedy możemy mówić o wielu religiach specyficznych dla poszczególnych plemion czy wręcz grodów.

3. *Jakie znaczenie w badaniach ma synkretyczna religijność chrześcijańska („dwójwiara”)?*

Jest to z pewnością znaczenie ogromne. Dzięki synkretyzmowi religijnemu w formie „schryścianizowanej” zachowało się wiele treści, których w przeciwnym razie byśmy dzisiaj nie znali – np. mit o stworzeniu świata. Niektóre praktyki przetrwały nawet po dziś dzień w ludowej obrzędowości katolickiej. Gdy Kazimierz Moszyński w dwudziestolecie międzywojennym analizował kulturę ludową Słowian, badane przez niego osoby formalnie były chrześcijanami, jednakże dostarczyły znacznej ilości danych np. na temat słowiańskiego bestiariusza. „Zakonserwowanie” owych treści było możliwe wyłącznie dzięki synkretyzmowi, gdyż w sytuacji jednoznacznego przeciwstawienia sobie wierzeń słowiańskich i chrześcijaństwa w obliczu dominacji tego drugiego religia Słowian byłaby skazana na zapomnienie w życiu codziennym. Badaczom

pozostawałyby wówczas jedynie informacje ze źródeł historyczno-archeologicznych bez możliwości dokonywania rekonstrukcji na podstawie źródeł etnograficznych.

Uwaga na marginesie: pamiętajmy, że nie istnieje coś takiego, jak „czysta” kultura, zaś synkretyzm jest zjawiskiem powszechnym i naturalnym. Każdy system kulturowy ulega ewolucji, która nie przebiega w próżni, lecz w kontakcie z innymi systemami kulturowymi, dzięki czemu zachodzi wzajemna wymiana treści. W przypadku mieszanej religijności słowiańsko-chrześcijańskiej powstaje zatem dylemat – czy jest to bardziej religijność słowiańska, czy bardziej chrześcijańska, czy też może powstała zupełnie nowa jakość.

14

4. *Jak ocenia Pan/Pani postęp w badaniach nad pogańską religią i mitologią Słowian? Jak obecnie prezentuje się kondycja tych badań?*

Można powiedzieć, że środowisko badaczy zajmujących się religią Słowian w sposób zadowalający realizuje swoją potencjalność. A mówiąc prościej – uwzględniając możliwości źródłowe i metodologiczne, możemy być zadowoleni ze stanu badań. Pewne trudności na aktualnym poziomie rozwoju nauki i technologii są nie do przeskoczenia, więc nie powinny rzutować na obraz całości. Postęp w badaniach nad słowiańskimi wierzeniami dokonuje się w sposób naturalny wraz z postępem w sferze możliwości badawczych, zaś utrzymanie spójności obu tych „postępów”, czyli unikanie sytuacji opóźnienia stanu badań względem ich potencjału, zależy głównie od zaangażowania badaczy. Jest to zatem kwestia istnienia pasjonatów, którzy poświęcają swój czas na zgłębianie tej ciekawej tematyki, a których w Polsce chociażby nie brakuje (jak np. redaktorzy niniejszego tomu). Czynnikiem, które byłyby pożądane w kwestii dalszej poprawy stanu badań, są oczywiście zwiększenie nakładów finansowych na badania słowianoznawcze oraz dążenie do interdyscyplinarności zespołów badawczych.

5. *Jakie metody lub jakie źródła są obecnie niedostatecznie wykorzystane i kryją w sobie szczególny potencjał poznawczy?*

Kluczowym pojęciem jest tutaj interdyscyplinarność. Badacze w ramach swoich dyscyplin naukowych z powodzeniem wykorzystują dostępne im metody badawcze, nie zawsze mając jednak możliwość sięgnięcia dalej ku metodom wykraczającym poza utarte ramy. Pożądane byłoby zatem, aby powstawały liczne zespoły badawcze skupiające przedstawicieli różnorodnych dyscyplin, którzy z jednej strony mogą dzielić się nawzajem swoją wiedzą, z drugiej zaś poprzez rodzące się w bólach negocjacji trudne kompromisy są w stanie wypracowywać nowatorskie podejścia, na które nie wpadłby zespół „monodyscyplinarny”. Sięganie do zasobu interdyscyplinarności zdecydowanie stymuluje rozwój metodologii badawczych, dlatego też można ją uznać za kluczową w planowaniu dalszych badań nad religią Słowian.

Oprócz łączenia w zespoły badawcze przedstawicieli tych dyscyplin, które dotychczas zajmowały się zgłębianiem zagadnienia religii Słowian, możliwe jest również zwrócenie się ku dyscyplinom, które w tradycyjnym ujęciu nie były zaliczane do tego grona. Przykładem może być zaangażowanie refleksji psychologicznej, chociażby poprzez przyłożenie teorii z zakresu psychologii ewolucyjnej do problemu zmienności religii Słowian i refleksję nad jej funkcjonalnością w obliczu zmienności społecznych i naturalnych warunków zewnętrznych. Tego typu analizy są oczywiście podejmowane przez przedstawicieli nauk historycznych zastanawiających się nad mentalnością niegdysiejszych ludów, jednakże zaproszenie do współpracy psychologów mogłoby być pomocne dzięki pogłębieniu podejmowanej refleksji. Dotyczy to wszelkich dyscyplin naukowych – zwłaszcza humanistycznych i społecznych – których potencjał w badaniach nad religią

Słowian jest trudny do oszacowania przed dokonaniem ich „konfrontacji” z dotychczasowym stanem wiedzy słowianoznawczej.

6. *Jakie odkrycia lub teorie z ostatnich lat należałoby uznać za szczególnie ważne dla pogłębienia naszej wiedzy o religii pogańskich Słowian?*

Szczególnie interesujące jest odkrycie XII-wiecznego kazania z Nowogrodu rozpowszechnione przez Borysa Rybakowa, w którym to kazaniu pojawia się postać biesa możliwego do utożsamienia z czczonym na tym terenie Perunem.

Uwaga na marginesie: problematyczną kwestią pozostaje interpretowanie odkryć naukowych przez nie-naukowców, co w kontekście słowiańskim odnosi się przede wszystkim do badań genetycznych. Chociaż na pochwałę zasługuje to, iż „zwykli zjadacze chleba” przyjmują sceptyczną postawę i usiłują samodzielnie poszukiwać prawdy, to jednak poza profesjonalnym warsztatem badawczym brakuje im niekiedy również głębokiej pokory wobec wiedzy oraz poznawanej rzeczywistości. Ów brak pokory w przypadku badań genetycznych skutkuje chociażby prostym utożsamieniem genotypu z etnosem i zamknięciem się na podważające to utożsamienie argumenty. Sugeruje to potrzebę zwrócenia szczególnej uwagi na rozpowszechnianie nowych odkryć o religii Słowian wraz z ich możliwie wyczerpującą interpretacją, aby ograniczyć pole dla nieuzasadnionych, amatorskich interpretacji.

7. *Jakie działania mogłyby się przyczynić do przyspieszenia postępu naszej wiedzy na ten temat?*

Cytując Napoleona: „pieniądze, pieniądze i jeszcze raz pieniądze”, czyli zwiększenie strumienia finansowego płynącego do zespołów badawczych. Jest to oczywiście kwestia uniwersalna i adekwatna wobec zdecydowanej większości obszarów badawczych.

Drugim działaniem byłoby natomiast wspomniane już wcześniej poszukiwanie interdyscyplinarności poprzez łączenie się w zróżnicowane zespoły oraz odwoływanie się do „nietypowych” dla tego tematu dyscyplin.

Zakładając, iż nauka jest w jakiś sposób uwarunkowana społecznie, można by założyć, iż przyspieszenie postępu nastąpi samostannie. Współczesny wzrost zainteresowania Słowiańszczyzną w społeczeństwie polskim może stanowić „lobby” stymulujące środowisko naukowe do intensywnych prac nad zagadnieniami słowianoznawczymi. Jest to również potencjalny czynnik zwiększający w przyszłości liczbę badaczy zainteresowanych tą tematyką.

8. *Jakie są perspektywy badań porównawczych nad religią/mitologią Słowian?*

Pomijając dotychczasowe analizy porównawcze oraz komparatystkę z religiami nie-indoeuropejskimi, która mogłaby zwięść badaczy na manowce, trudno byłoby wskazać klasycznie rozumiane badania porównawcze, których jeszcze nie podjęto, a które warte by były uwagi. Współczesność niesie jednak ze sobą nowe możliwości i okazje do wykorzystania, gdyż możliwe jest porównywanie religii Słowian z... religią Słowian – tyle że współczesną. Przedstawiciele odradzającego się rodzimowierstwa słowiańskiego na potrzeby własnych praktyk religijnych dokonują samodzielnych interpretacji oraz uzupełniania wiedzy naukowej o wierzeniach przedchrześcijańskich, stopniowo tworząc tym samym nowy system religijny, który z badawczego punktu widzenia mógłby zostać uznany za odrębny od „oryginalnego” systemu słowiańskiego. Owo czysto metodologiczne założenie pozwoliłoby na dokonanie porównania „obu” religii słowiańskich w celu postawienia hipotez odnośnie tych elementów dawnej religii, o których źródła historyczne dostarczają niewiele informacji.